

İLÂHİYAT SEMİNERLERİ: Erken Dönem 2 Prof. Dr. Josef Van Ess

ESRA GÖZELER

DR. ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

egozeler@divinity.ankara.edu.tr

Giriş

Fakültemizde Doç. Dr. Mehmet Akif Koç'un koordinasyonu ile "İlahiyat Seminerleri" serisinin ikincisi Prof. Dr. Josef van Ess tarafından 03-05 Mayıs 2011 tarihlerinde verilen konferanslarla gerçekleşti. Josef van Ess, 06-09 Mayıs 2011 tarihlerinde İSAM bünyesinde de iki seminer vermiştir. 1934 doğumlu olan Josef van Ess, 1959 yılında İslam Mistisizmi alanında Bonn Üniversitesi'nden doktora ve 1964 yılında Frankfurt Üniversitesi'nden habilitasyonunu almıştır. Rudi Paret'i takip ederek 1968 yılından emekli olduğu 1999 yılına kadar Tübingen Üniversitesi'nde İslam ve Sâmi Araştırmalar alanında profesör olarak görev yapmıştır. Josef van Ess'in sayısız makalesi ve çok sayıda kitabı bulunmaktadır.¹

03 Mayıs 2011

Josef van Ess, ilk konferansını Yunus Emre Konferans Salonunda, "Theology and Society" başlığıyla *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhun-*

1 Kitaplarının kronolojik bir listesini burada sunmak istiyoruz: *Die gedankenwelt des Harit al-Muhasihi: anhand von übersetzungen aus sehen schriften darstellt und erlaetert*, Josef van Ess, Bonn: Selbstverlag Des Orientalischen, 1961; *Die erkenntnislehre des Adudaddin al-Ici: überetzung und kommentar des ersten buches seiner mawaqif*, Ebu'l-Fazl Adududdin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdulfaffar İci, trc. Josef van Ess, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1966; *Traditionistische polemik gegen Amr b. Ubaid (Ahbârü amr b. Ubeyd)*, Ebu'l-Hasan Ali b. 'Umer b. Ahmed Dârekutni), thk. Josef van Ess, Beirut: Franz Steiner Verlag, 1967; *Mesailü'l-imame (Frühe mu'tazilitische haresiographie; Muktedafat mine'l-kitâbi'l-evsat fi'l-makalat)*, Ebu'l-Abbas Naşi el-Ekber Abdullah b. Muhammed Naşi el-Ekber, thk. Josef van Ess, Beirut: Franz Steiner Verlag, 1971; *Das Kitab an-Nakt des Nazzam und seine Rezeption im Kitab al-Futya des Dschahiz*, Göttingen 1972; *Al-Wafi bil-wafayat*, As-Safâdi, thk. Josef van Ess, Beirut: Wiesbaden 1974; *Zwischen hadit und theologie*, Berlin: Walter de Gruyter, 1975; *Anfaenge muslimischer theologie (Bidayetu ilmi'l-kelam fi'l-islam: risaletani fi'r-reddi ale'l-kaderiyye mine'l-karni'l-evvel li'l-hicre)*, Hasan b. Muhammed İbnu'l-Hanefiyye, thk. Josef van Ess, Beirut: Franz Steiner Verlag, 1977; *Chiliasische Erwartungen und die Versuchung der Göttlichkeit*, Heidelberg 1977; *Der Tailasan des Ibn Harb. "Mantelgedichte" in arabischer Sprach*, Heidelberg 1979; *Une lecture à rebours de l'histoire du Mu'tazilisme*, Paris 1979; *Ungenützte Texte zur Karramiya*, Heidelberg 1980; *Der wesir und seine gelehrten: zu inhalt und entstehungsgeschichte der theologischen schriften des Rasiuddin Fazlullah (718/1318)*, Wiesbaden: Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft, 1981; *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra*, 6 Bände, de Gruyter, Berlin 1991-1997 [Band 1: 1991; Band 2: 1992; Band 3: 1992; Band 4: 1997 (mit Register zu Bänden 1-4); Band 5: 1993 (Texte I-XXI); Band 6: 1995 (Texte XXII-XXXV)]; *Der Fehltritt des Gelehrten. Die "Pest von Emmaus" und ihre theologischen Nachspiele*, Heidelberg 2001. Bkz. <http://www.uni-tuebingen.de/uni/aos/vaness.htm>.

dert Hidschra isimli altı ciltlik ansiklopedisini yazma sürecindeki tecrübeleri üzerine verdi.² Konuşmasında genelde akademik hayatını, özelde bu eserin önemini ele alan van Ess, konferansının hazırlık sürecine Türkçe yaptığı şu cümlelerle işaret etti:

“Sayın Bayanlar ve Baylar!

Çalışmalarım ve bilhassa İslam İlahiyatı hakkında yazdıklarım üzerinde size bilgi vermem rica edildi. Bu zannedildiği kadar kolay değildir çünkü bahsolunan kitap on beş yıl önce basıldı ve içindekilerin birçoğunu çoktan unuttum. Basılmış olduğu ve aynı benim gibi herkesin de içindekileri okuyabildiği için bunları aklımda tutmam lâzım değil. Yalnız zorluk şudur ki kitap Almanca yazılmıştır ve uzun yıllardan beri Almancayı anlayanlar gittikçe azalıyor. Bu yüzden bu konferansım için Türk dilini seçmem iyi olurdu, fakat buna bilgim yetmiyor. Şimdiye kadar söylediklerimi eşim Türkçeye çevirdi. O bundan yetmiş sene önce burada, Ankara’da büyümüş ve Türk okullarında Türkçe öğrenmişti. Bana gelince Türkçeyi ancak üniversitede Arapça ve Farsça ile birlikte öğrendim ve öğrendiklerim yalnız yardımcı kitapları az çok anlamaya yetti – yani pasif bir bilgi, zaten her zaman yeniden talim etmek lâzımdır. Onun için şimdi sözüme İngilizce devam edeceğim, bu yüzden beni affetmenizi rica ediyorum. Bize kalan en kolay çözüm budur.”

Josef van Ess konferansına *Theologie und Gesellschaft* çalışması hakkında kendisinden konferans vermesi istendiği zaman “bunu neden yapmalıyım?” sorusuyla başlangıç yaptı. Çünkü ona göre kitaplarını herkes okuyabilir, ortaya çıkan sorunları ve bunların çözülememiş olmasının sebeplerini tartışabilirdi. Ancak daha sonra van Ess, eserin Almanca olmasından dolayı bu çalışma hakkında İngilizce bir konuşmayla iletişim sağlayabileceğimizi fark ettiğini ifade etti. “Oryantalizmin dünü ve bugünü” başlıklı alternatif bir konuşmayı kabul etmemesinin sebebini ise İslam üzerine çalışan Türk bir bilim insanının kendisini “oryantalist” olarak tanımlamayacağı gibi kendisinin de “tamamıyla sizin yaptığınızın aynısını yapıyorum” hissine sahip olmasıyla açıkladı ve dünyada yaygın biçimde algılandığı şekliyle “oryantalist” vasfını taşımadığını ifade etti. Kariyerinin başlarında “Orientalistik” olarak adlandırılan bir ders aldığını ancak bunun dil-merkezli (Arapça, Farsça ve Türkçe) bir ders olduğunu belirtti. 1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulduğu zaman bu fakültede görev yapan Alman profesörler; Profesör Landsberger (Sümerolo-

2 Konferansın tercümesi Yard. Doç. Dr. Hikmet Yaman tarafından yapıldı.

ji), Profesör Güterbock (Hititoloji), Profesör Ruben (Hindoloji), Profesör Fon Gaben'in (Sinoloji) Alman anlayışında "oryantalist" olarak tanımlandıklarını ifade eden van Ess günümüzde "oryantalistin" nasıl tanımlandığına ilişkin hiçbir fikri olmadığını belirtti. Ancak van Ess, kendisini Almanca "Kulturwissenschaftler" yani medeniyet tarihçisi olarak tanımlayabileceğini ve bu anlamda kendisinin bir teolog değil, İslam teolojisi üzerine çalışan bir tarihçi olduğunu ifade etti. Bu yüzden çalışmalarıyla ilgili konuşmasına *orientalist* olarak değil, *Islamicist* olarak devam edeceğini vurguladı.

Josef van Ess, 1950'li yıllarda hocası Hellmut Ritter (1892-1971) ile Frankfurt Üniversitesinde çalışmaya başlamıştır ve o dönemde Ritter ile çalışan üç-dört öğrenciden biridir. Ritter ile hoca-öğrenci ilişkisini klasik İslam kültüründeki hoca-talebe ilişkisine benzetmesi dikkat çekmiştir. Hocası Ritter ile beraber araştırma dersleri yapmak yerine çeşitli metinler³ okumuşlardır. Ritter, van Ess'e mistisizm alanında doktora çalışması yapmasını önermiş ve böylece Hâris el-Muḥāsibî (243/857) üzerine çalışmıştır.

Alman sistemine göre üniversitede profesör olmak için ikinci bir tez yazmak ve habilitasyon sınavını almak gerekir. Bu yüzden van Ess, tasavvuf alanından teoloji alanına geçmiş, 'Aḫududdīn el-İcī (756/1355) ve *K. el-Mevāḳif* isimli eserini ele almıştır. Eserin epistemoloji hakkındaki bölümünü çevirmiş ve el-İcī'nin görüşlerini tahlil etmiştir. Tübingen Üniversitesi idari görevler, en az bir yıl dekanlık görevi ve haftada sekiz saat ders verme zorunluluğu yanında van Ess'in kendi ifadeleriyle "modern üniversitelerde çok nadir bulunan bir şey sunmaktaydı: zaman". Bu üniversitede göreve başladığında İslam teolojisinden ziyade Hadis disiplini üzerine çalışmıştır.

1971 yılında Harvard Üniversitesi tarafından Harry Austrin Wolfson (1887-1974) onuruna bir konferans düzenlenmiş ve burada bazı uzmanlara Boston'da bulunup, Wolfson'a üzerinde çalıştığı eserini bitirmesi için destek olmaları önerilmiştir. Ancak konferans bu anlamda bir sonuç ortaya koyamamıştır. Konferansta ifade edilen tek ciddi teklifin, erken dönem Mu'tezilî düşüncenin parçalarını toplamak olduğunu ifade eden van Ess, sağlanacak asistan desteği ile yapıp yapmamak istediği kendisine sorulduğunda bu teklifi reddetmiştir. Çünkü okyanus aşırı uluslararası bir işbirliğinin zor olacağını düşünmüştür. Ancak tamamen de projeyi bırakmamış, kendi başına kimsenin dahli olmadan yapmak istemiştir.

3 Hellmut Ritter ile okuduğu metinler: *Kitābu'l-Eḡānī*; Mubarrred, *el-Kamil*; Belâzurî, *Ensābu'l-eşrāf*; Nizâmî-i Gencevî, *Heft Peyker*.

Çalışmasına ilgili malzemeyi toplayarak başlamış ve onları Almancaya çevirmiştir. Çevirilerine filolojik açıklamalar eklemiş, böylece Arapça bilmeyen ve farklı disiplinlerden gelen okuyucu van Ess'in sonuçlarını kontrol edebilecektir. Bu çalışmasına erken döneme ait orijinal Mu'tezilî metinlerin çok nadir olmasından dolayı, Mu'tezilî olmayan daha sonraki yazarların nakilleri kaynak olmaktadır. Bu bağlamda van Ess'e göre "Onlar ne kadar biliyorlardı? Bu bilgilerini nereden almışlardı? Kim kimden istinsah etti? Mu'tezilî olanlar kendi geçmişlerini oluşturmada ne kadar ilgililerdi ve Mu'tezilî olmayan geleneklerle nerede karşılaşıyoruz?" soruları cevaplanmak üzere aynen kalmaktadır.

04 Mayıs 2011

Josef van Ess'in ikinci konferansı, eşi Dr. Marie van Ess'in Türkçe yaptığı konuşmayla başladı. Marie van Ess, konuşmasında genel olarak 1950 öncesi Ankara'daki okul hayatı ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Prof. Dr. Necati Lugal'den aldığı Farsça dersleri ve Mesnevi okumaları hakkında bilgiler verdi. Marie van Ess de eşi gibi Hellmut Ritter tarafından İslam tasavvufu alanına yönlendirilmiş ve bu alanda doktorasını tamamlamıştır. Doktorasını 19. yüzyıl Mevlevî şeyhi olan Aşçı Dede İbrahim (1828-1910) üzerine hazırlamıştır.⁴

Josef van Ess, ikinci konferansını Yunus Emre Konferans Salonunda, "Why *Kalam*?" başlığıyla Mu'tezile ve Mu'tezile'nin tarihi gelişimi konusunda verdi.⁵ Vâsıl b. 'Aṭā'dan başlayıp Ḳāḏī 'Abdulcebbār'a (415/1024) kadar mezhebin tarih içerisindeki aktörlerini esas alarak ayrıntılı bir şekilde Mu'tezilî düşüncenin gelişim tarihini sundu.

Konferansının merkezi problemi olan "Niçin Kelam?" sorusunu konferansının başında ve sonunda yineleyen van Ess, kendisi için Kelam'ın İslam Medeniyeti'nin kendisini açığa çıkardığı veçhelerinden biri olduğunu belirtti. Ancak diğer taraftan "Kelam gerekli midir?" Kelam'dan bir şey öğrenebilir miyiz? Kelam bize yardım edebilir mi?" soruları aslında ona göre teolojik bağlamla ilgilidir. Dolayısıyla "Niçin Kelam?" sorusuna van Ess, çünkü "Kelam ilginç ve merak uyandıran perspektifler açmaktadır" şeklinde cevap vermektedir.

4 Bkz. Marie Luise Bremer, *Die Memoiren des türkischen Derwischs Aşçı Dede İbrâhîm*. (Beiträge zur Sprach- und Kulturgeschichte des Orients, Ht. 12.) 251 pp. Walldorf-Hessen: Verlag für Orientkunde Dr. H. Vorndran, 1959. DM. 8.

5 Konferansın tercümesi Yard. Doç. Dr. Hikmet Yaman tarafından yapıldı.

05 Mayıs 2011

Josef van Ess, üçüncü konferansını Fakülte Kurulu Salonunda, “Islam and Enlightenment” başlığıyla çağdaş dönemde İslam algısı üzerine verdi. Josef van Ess, “Aydınlanma İslam ile diyalog bağlamında ne anlama gelmektedir? Aydınlanma İslam’a uygulanabilecek bir şey midir? İslam’da Aydınlanma var mıdır?” soruları çerçevesinde konuyu tartıştı.

Almanya’da yaşayan Müslümanlara genellikle kendilerinin veya dinlerinin bir çeşit aydınlanmadan geçmeleri gerektiği tavsiye edildiğini ifade eden Josef van Ess, Aydınlanma’nın “karanlıkta yaşıyordunuz ve biz ihtiyacınız olan ışığı size getirebiliriz” anlamında bir metafor olduğunu belirtti. Josef van Ess, Almanya’da İslam’ın eleştirel bir yorumuna ihtiyacı olduğunu düşünen insanların bu argümanının liberal Protestan taraftan geldiğine işaret etti. Van Ess, 19. yüzyıl Alman Protestanlığı’nın kendi kutsal kitabını filolojik ve tarihsel-metodoloji yöntemleri ile yeniden analiz ettiğini ancak Katoliklerin bundan memnun olmadığını ve Fundamentalist Protestanların ise ikna olmadığını ekledi. Konuşmasında Batılı ülkelerin farklı Hıristiyan geleneklere sahip olduğunu ve bunun aydınlanma için de geçerli olacağını belirtti. Dolayısıyla ona göre Alman Aydınlanması’nın diğer Avrupa bölgelerindekiyle aynı olmadığını bilmek önemlidir.

Fransızlar girmiş oldukları yeni çağa “ışık çağı” adını vermişlerdir. Aynı anlayışla Kur’ân’da “Allah tarafından bir ışık geldi” (5 Mâ’ide 15) âyeti yer almaktadır. Benzer şekilde İncillerden biri “karanlığa ışık” getireceğine söz vermektedir. Peki, bu “ışık” nedir?

Josef van Ess, Kur’ân için bu ışığın, netleştirmek, belirginleştirmek ve aydınlığa kavuşturmak anlamında spiritüel bir “açıklama” (*beyân*) olduğunu belirtti. Aynı şekilde Almancada Aydınlanma’nın bulutlar gökyüzünden yok olduğu ve güneş doğduğu zaman ufukların aydınlığa kavuşması anlamına gelen “Aufklärung” kelimesi ile karşılandığını ifade etti. Josef van Ess’e göre “*beyân* geçmişin hatalarını açıklığa kavuşturma/aydınlatma işlevine sahiptir. Bu bakış açısıyla Kur’ân ıslah edici amacı olan kutsal bir kitap olarak anlaşılabilir ve bu reform kendisini dünyanın karanlığına ışık getirerek aydınlanma olarak sunmuştur.”

Josef van Ess fakültemizde verdiği bu son konferanstan sonra Prof. Dr. Mehmed Said Hatiboğlu Hocamızı ziyaretiyle Ankara programını tamamladı. Josef van Ess, Mehmed Said Hatiboğlu Hocamızın kütüphanesinin şu ana kadar kendisini etkileyen ikinci kütüphane olduğunu ifade etti. Zira ikinci konferansının sonunda vurguladığı “geçmiş canlı totalım” ifadesinin burada anlamını bulduğunu görmüş olmaktadır.